

Normatívne konatívne fakty

FRANTIŠEK GAHÉR, Katedra logiky a metodológie vied, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

GAHÉR, F.: Normative Conative Facts
FILOZOFIA, 79, 2024, No 2, pp. 133 – 149

In the field of scientific debate on normativity today we can find two extreme positions of naturalists and normativists. For pure naturalists, there is no such thing as a normative fact. In this article, we analyze the bifurcated anatomy of the application of the perfect legal norm provision to demonstrate the nature of normative conative facts and to provide examples of such facts. The main hypothesis is the idea that by redefining logically possible worlds by enriching them with new types of fundamental facts, such as institutional social facts and normative conative facts, we will form the foundations for explaining the effective applicability of "classical" logic to the field of normativity and special law. In the conclusion of the study, we put forward a conceptual framework for such a redefinition of logically possible worlds for the system of Transparent Intensional Logic.

Keywords: social facts – institutional, normative conative application of logic in law – perfect legal norm – logically possible worlds

Úvod

V tomto článku nadviažeme na niektoré predchádzajúce štúdie, najmä na štúdiu *Logika, normativita a konatívne fakty* (Gahér 2017). Niektoré tézy ďalej rozvineme, niektoré iné poopravíme a predložíme aj nové tézy a ich zdôvodnenie. Hlavnou otázkou predmetnej štúdie bolo vysvetlenie možnosti úspešnej aplikácie modernej logiky v oblasti normativity. Centrálnou myšlienkou nášho vysvetlenia bol pojem *konatívneho normatívneho faktu* ako špecifického sociálneho faktu, ktorý sa líši od *prírodných* či *holých faktov* (*natural facts*; *Naturfakt*).

Zložený konatívny fakt sme charakterizovali ako zložený *explicitný postoj*, ktorý určuje hyperintenzionálny kontext, t. j. kontext, v ktorom musíme rešpektovať nielen extenzionálnu a intenzionálnu stránku významov výrazov, ale aj ich štruktúrnu povahu ako špecifických identifikačných metód či procedúr. Pri skúmaní rôznych typov deduktívnych a abduktívnych predikcií a retrodikcií

sme prišli k záveru, že často ide o zamaskované úsudky so zamlčanými predpokladmi a predpokladá sa platnosť princípu *ceteris paribus* (CP).¹ Známe paradoxy pri aplikácii pravidiel extenzionálnej logiky na normatívne fakty typu imperatívnych výrokov, respektíve imperatívnych propozícií sme vysvetľovali práve nerešpektovaním ich hyperintenzionality (Gahér 2017, 36). Podobné vysvetlenie pre imperatívy v deontickej logike predložil Faroldi (2019). Záver o hyperintenzionalite normatívnych faktov môžeme posilniť ideou, že hyperintenzionálny kontext imperatívnych propozícií má spoločný základ so sľubmi a deduktívnymi a abduktívnymi predikciami (Gahér, 2017b, 2022b), pretože aj ony sú len špeciálnym prípadom predikcií. Keďže sú scenármi želaného konania, tak aj na ne sa má vzťahovať princíp *ceteris paribus*. Aplikácia tohto princípu pri usudzovaní s ustanoveniami právnych noriem tak garantuje rešpektovanie hyperintenzionality ich podmienkovej zložky a vylučuje vznik logických paradoxov typu zosilnenia antecedentu.² Prediktívna povaha konatívnych faktov nebola doteraz v odbornej literatúre reflektovaná a jej konštatovanie môže pôsobiť na prvý pohľad prekvapujúco či dokonca kontroverzne. Pri hlbšom zamyslení sa však jej zdôvodnenie ukazuje presvedčivé – k tomu sa ešte vrátíme.

Predložíme základné charakteristiky sociálnych faktov, a to jednak ako pravidiel správania a jednak ako inštitucionálnych faktov. Následne vyčleníme spomedzi sociálnych faktov ako pravidiel správania normatívne fakty a predostrieme veľmi stručný náčrt stavu diskusie o existencii normatívnych faktov.

Predstavíme anatómiu aplikácie tzv. perfektnej právnej normy (PPN), ktorá je zachytená logickou štruktúrou heterogénnych podmienkových súvetí pomocou funkcie *ak-tak-inak*, ktorá sa odlišuje od programátorskej funkcie *if-then-else* a je formulovaná nasledovne: *Ak hypotéza, tak dispozícia, inak sankcia*. Z ustanovenia perfektnej právnej normy je logicky odvoditeľný normatívny fakt. Aplikáciu PPN budeme demonštrovať na konkrétnych prípadoch ustanovení právnych noriem.

Napokon navrhujeme rozšírenie intenzionálnej bázy Transparentnej intenzionálnej logiky o súbor inštitucionálnych sociálnych faktov a súbor normatívnych konatívnych faktov, a týmto doplníme základnú definíciu možného sveta. Takýto rámec umožňuje bezproblémovú aplikáciu logiky v práve, čo je v súlade s bežnou praxou.

¹ Gahér (2017b, 629 a n.).

² Bližšie pozri Gahér (2022, 400 a n.).

I. Sociálne fakty ako pravidlá sociálneho správania

Charakteristickou dimenziou ľudského konania sú spôsoby správania sa voči ostatným členom spoločnosti a k sebe samému. Tu zohrávajú riadiacu úlohu *pravidlá sociálneho správania* ako návody na konanie. A práve pravidlá sociálneho správania, ktoré môžu pôsobiť na jednotlivca vonkajším tlakom, ktoré sú objektívne platné, spoločné pre celú spoločnosť, zatiaľ čo ich existencia je nezávislá od individuálnych prejavov jednotlivcov, môžeme nazvať podľa Émile Durkheima *sociálne fakty* (Durkheim 1982, 59). Jednotlivec nemôže zmeniť sociálne fakty osobným rozhodnutím, môže ich však nedodržať či porušiť.

II. Inštitucionálne sociálne fakty

Veľa javov a faktov v našom svete závisí od nášho vedomia, našej intencionality, pričom sú objektívne platné a nevieme ich presvedčivo vysvetliť odkazom na fyzikálne, chemické či biologické vlastnosti prírodnín. Spoločenské vedy poskytujú ich vysvetlenia, ktoré sa opierajú napríklad o existenciu sociálnych inštitúcií a funkcií. John Searle navrhuje vysvetlenie sociálnych javov ako určitej nadstavby nad fyzikálnou, chemickou či biologickou povahou skutočnosti – nad holými faktami.³ Sociálna realita je podľa neho bez váhy a je neviditeľná. Objekt z kovu a dreva môže plniť funkciu skrutkovača, keď si my, ako jeho výrobcovia či používatelia, budeme nielen uvedomovať túto funkciu, ale aj naďalej pripisovať ju danému objektu a používať ho v súlade s ňou. Nie je to otázka subjektívnych mentálnych stavov, ale záležitosť kolektívnej intencionality. Metaforicky Searle hovorí, že božie oko nevidí skrutkovače, autá a podobné veci, pretože také neexistujú, ale vidí, ako používame veci na skrutkovanie, jazdenie a pod. Jadro Searlovej teórie sa zakladá na myšlienke, že inštitúcie sú tvorené ako systémy konštitutívnych pravidiel (Searle 1995, 2010). Searlova teória sa opiera o „explikácie troch základných pojmov: ide o pojmy kolektívnej intencionality, priradenia funkcie a konštitutívneho pravidla“ (Bielik 2008, 11 a n.). Searle vcelku prijateľne vysvetľuje intuície, ako fyzické predmety (napríklad kus papiera) môžu získať funkcie prostredníctvom aktov kolektívneho prijatia

³ Searle použil spojenie *brute facts* na označenie prírodných faktov a prekladateľ Dezider Kamhal ho preložil ako *holé fakty* (Searle 2007). Dnes prevláda použitie spojenia *brute facts* vo význame *základných faktov*, v zmysle ich postavenia v teórii vo vzťahu k iným faktom. Spojením *brute facts* sa rozumejú také *základné fakty*, ktoré nie sú vysvetliteľné inými faktami v danej teórii (Vintiadis – Mekios 2018). Niektorí autori – napríklad Eric Barnes – navrhujú rozlíšiť rôzne druhy základných faktov – *epistemické* a *ontologické základné fakty* (*brute facts*) (Barnes 1994); napríklad Torin Alter vyčleňuje *emergentné základné fakty*, akým je napríklad existencia sebauvedomia (Alter 2018, 130 a n.). Niekedy však pod základnými faktami majú autori – napríklad Joseph Levin – na zreteli aj *prírodné* či *matematické zákony*, pričom hovoria o *základnej nutnosti* (*brute necessities*) (Levin 2018, 45 a n.).

alebo uznania, prostredníctvom opakovaného uplatňovania konštitutívnych pravidiel. To, že výraz

(V1) *Tento kúsok papiera je 20 eurová bankovka.*

je pravdivý, závisí od pravidiel, ktoré stanovujú, že je vytvorená inštitúcia, ktorá podľa ďalších pravidiel dostala spoločenské zmocnenie vydať *také a také* papiere ako bankovky, ktoré sú členmi spoločnosti rešpektované ako platidlo. Výrok (V1) registruje výsledok vykonania právne upravenej procedúry. Ak by veľmi podobný či takmer od neho neodlíšiteľný papier vyrobil niekto svojvoľne, nebol by platnou bankovkou, ale falzifikátom, ktorého použitie je trestné.

Searlovo pôvodné vysvetlenie tzv. inštitucionálnych sociálnych faktov však trpí konfúziou, na ktorú upozornil Bielik: „Searle niekedy zamieňa pojmy, fakty a inštitúcie“ (Bielik 2008, 19). Podobné hodnotenie predložil Uskali Mäki (2020)⁴ pri analýze pojmu peňazí, keď Searlovi vytyka, že jeho teória nie je teóriou inštitúcií, ale teóriou inštitucionálnych objektov. My dodávame, že Searle podľa nás tieto objekty chybné označuje ako inštitucionálne fakty. Ide o sémantickú chybu „ľudovej ontológie“, ktorá nerozlišuje napríklad peniaze ako objekty (mince, bankovky) a inštitúciu peňazí. Časopriestorové objekty stelesňujú peniaze ako inštitúciu, stelesňujú určitú statusovú funkciu, fyzické peniaze samy osebe nie sú inštitúciou ani sociálnou funkciou či statusom (porov. Guala 2020).

Sociálne funkcie môžu plniť aj komplexnejšie objekty. Napríklad výrok

(V2) *Hlavným mestom Slovenska je Bratislava.*

vyjadruje, že podľa ustanovení ústavy plní funkciu hlavného mesta Slovenska mesto Bratislava. Výrok (V2) vyjadruje čiastkový výsledok legislatívneho procesu.

Rôzne sociálne funkcie plnia nielen neživé materiálne objekty rôznej zložitosti, ale aj ľudia. To, že niekto je starostom obce, je výsledkom pôsobenia sociálnych pravidiel, ktoré sú uvedomené a rešpektované členmi spoločnosti. Ten istý človek môže byť predsedom poľovníckeho združenia, členom vinohradníckeho a vinárskeho spolku, a iných organizácií.

Na zistenie či overenie inštitucionálnych sociálnych faktov už nestačí obyčajné pozorovanie, pretože ich povaha nemá výlučne materiálny základ. Preto na ich zistenie nestačia ani fyzikálne prístroje zamerané na „prírodnú“ realitu, ako sú rôzne ďalekohľady, mikroskopy, spektroskopy, urýchľovače, röntgeny, CT a iné prístroje, ale vyžadujú sa testy, ktoré dokážu objektívne zistiť fyzikálne priamo neviditeľný stav spoločnosti. Úradné záznamy, archívy, spoločenské

⁴ Searle v neskoršej práci (2017) vysvetlenie pojmu peňazí prepracoval.

databázy, wikipédie a iné internetové pramene sú plné podkladov pre stanovenie a overenie výsledkov takýchto testov. Napríklad vo svojich životopisoch uvádzame štruktúrovaný súbor údajov, z ktorých mnohé sú inštitucionálne sociálne „fakty“ – vyjadrujú naše obsadzovanie, stelesňovanie relevantných sociálnych funkcií, postavení v určitom období. Ak vyjadrenia inštitucionálnych sociálnych faktov zodpovedajú skutočnosti, tak o nich bezproblémovo hovoríme, že sú pravdivé.

III. Naturalisti verzus normativisti o normatívnych faktoch

V oblasti vedeckej diskusie o normativite môžeme dnes nájsť dve krajné pozície naturalistov a normativistov, a rôzne prechodné typy názorových postojov medzi nimi.

Pre čírych naturalistov niečo také ako normatívny fakt neexistuje, alebo je len skratkovitým vyjadrením skrytej prírodnej regularity. Nepriamo sa toto stanovisko prejavilo v obsahu hesla *Facts* v Stanfordovej encyklopédii filozofie (Mulligan – Correia 2021), keď v tomto hesle niet výskytu jazykového spojenia *social fact*. Len na pripomenutie, faktom sa myslí pravdivá proposícia. Okrem príkladov holých faktov sa tam uvádzajú aj príklady analytických faktov a epistemicky základných (*brute*) faktov. Autori hesla pripúšťajú existenciu aj iných faktov, tie však podľa nich zrejme nie sú ontologicky fundamentálne.

Naproti tomu v hesle *Social ontology* (Epstein 2021) sa spojenie *social fact* vyskytuje hojne – 13-krát. S určitým prekvapením konštatujeme, že v hesle *Social norms* (Bicchieri – Muldoon – Sontuoso 2018) sa výraz *social fact* vôbec nenachádza, čo považujeme za anomáliu, vysvetliteľnú špecifickým názorom jednej spoluautorke autorov hesla (Bicchieri 2006). V hesle *Normativity in Metaethics* (Copp – Morton 2022) sa spojenie *normative facts* vyskytuje neobyčajne často – 103-krát.

Nemáme ani dostatočný priestor ani schopnosti púšťať sa do zobrazenia všetkých podrobností zápolenia naturalistov rôznych odtieňov s normativistami rôznych zameraní (formalistov, realistov, konceptualistov a iných). Nebudeme sa zaoberať ani normativitou v oblasti teórie významu, ani v oblasti epistemológie či logiky.

IV. Normatívny fakt ako druh sociálneho faktu

Početní skúmatelia a ich práce na pomedzí práva a filozofie⁵ nás presvedčajú o tom, že aktuálnou otázkou už nie je otázka, či existuje skutočne niečo také ako

⁵ Napríklad Jeremy Koons (2000; 2006), Mark Greenberg (2004), Rama Netu (2004), Peter Schaber (2004b), Norbert Anwander (2004), José Noguera (2013), Jaap Hage (2016).

normatívny fakt, ale otázka, čo normatívne fakty znamenajú (a či sú naturalisticky redukovateľné). Antiredukcionistický postoj jednoducho postuluje normatívne fakty ako fakty *sui generis*. Za zmienku stojí názor o normativite etických faktov Norberta Anwandera, podľa ktorého ich normativita je odlišným spôsobom *sui generis*, ako v prípade psychologických faktov (ich neredukovateľnosť na fyziologické fakty) či biologických faktov (ich neredukovateľnosť na fyzikálne fakty), a môžeme ho parafrázovať, že ide o špecifický *sui generis* spôsob *sui generis* a považuje ju (normativitu) za ďalší druh *nutnosti* popri logickej a kauzálnej (Anwander 2004, 100 a n.). Takáto nutnosť sa však od logickej či kauzálnej nutnosti líši zásadne – jednoducho môže byť porušená.

V. Anatomia aplikácie ustanovenia perfektnej právnej normy

A. Logická štruktúra perfektnej právnej normy

Bližšie vysvetlenie povahy normatívnych faktov predložíme na analýze paradigmatickej normy z oblasti práva. Ustanovenia právnych noriem majú rôznu logickú štruktúru. Najčastejšie ide o podmienkové súvetia alebo o súvetia, ktoré sa dajú na podmienkové súvetia ľahko transformovať. Pripomeňme, že hoci častým významom ustanovení právnych noriem sú príkazy a zákazy, predsa ani pri jednom z nich nie je použitý rozkazovací spôsob. Z hľadiska teórie práva sa za vzorovú komplexnú normu považuje tzv. perfektná právna norma – jej slovné vyjadrená logická štruktúra v terminológii teórie práva je nasledovná:

(PPN) *Ak hypotéza, tak dispozícia, inak sankcia.*⁶

Sama perfektná právna norma nebýva totožná s konkrétnym ustanovením právnej normy, ale zväčša je rekonštruovateľná z rozsiahlejšieho textu zákona.

Ako príklad ustanovenia, ktoré približne stelesňuje takúto logickú štruktúru, môžeme uviesť ustanovenia z Občianskeho zákonníka § 577 (1):

(UN1) *Dlžník je povinný bez zbytočného odkladu po tom, čo sa dozvie o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, oznámiť to veriteľovi, inak zodpovedá za škodu, ktorá vznikne veriteľovi tým, že nebol včas o nemožnosti upovedomený.*

⁶ Funkcia *ak-tak-inak* (*if-then-else*) sa používa v dvoch odlišných významoch. V informatike známa funkcia *if-then-else* má ustálený význam: If A, then B, else C: Ak A je pravdivá, tak je vykonaná inštrukcia B, ak A je nepravdivá, tak je vykonaná inštrukcia C. V ustanoveniach právnych noriem sa používa funkcia *if-then-else* v dvoch rôznych významoch. Prvý typ použitia sa kryje s významom informatickej funkcie s jedným závažným rozdielom: už to nie sú inštrukcie pre krok v počítačovom programe, ale návody na konanie fyzických či právnických osôb v časopriestore. Druhý význam slúži na zachytenie logickej štruktúry perfektnej právnej normy. Bližšie pozri napríklad Gahér (2022c, 24 a n.).

Po reglementácii do explicitnej štruktúry *ak-tak-inak*:

(UN1*) *Ak sa dlžník dozvie o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, [tak] je povinný bez zbytočného odkladu oznámiť to veriteľovi, inak zodpovedá za škodu, ktorá vznikne veriteľovi tým, že nebol včas o nemožnosti upovedomený.*

B. Prvé pravidlo

Perfektná právna norma má vlastne povahu dvojpravidla. Prvé pravidlo (P1) je všeobecná podmienková *predikcia želaného konania*:

(P1) *Ak hypotéza, tak dispozícia.*

Hypotéza v postavení antecedentu implikácie predstavuje aktualizačnú podmienku pre aplikáciu tej-ktorej normy. Dispozícia vyjadruje vlastnú právnu reguláciu – zo strany nevysloveného zákonodarcu vyjadruje želané konanie adresáta normy, ktorého schéma (SchP1) je nasledovná:

(SchP1) $H_{x,w,t} \rightarrow D_{x,y,w,t+k}$

kde H je hypotéza (faktická podmienka), D dispozícia (právna regulácia), \rightarrow je znak pre implikáciu (ak-tak), x je premenná, ktorej obor premennosti sú indivíduá (potenciálni adresáti normy), y je premenná, ktorej obor premennosti sú indivíduá (potenciálni pasívni adresáti normy),⁷ w premenná pre možné svety, t premenná pre časové okamihy, k je kladné číslo, ktoré vyjadruje lehotu, v ktorej má byť po uskutočnení podmienky právna regulácia vykonaná.⁸

V našom príklade:

Ak sa dlžník dozvie o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, [tak] je povinný bez zbytočného odkladu oznámiť to veriteľovi.

C. Splnenie hypotézy a odvodenie dispozície

Pokiaľ hypotéza normy nie je pre konkrétneho adresáta a splnená, norma zostáva pre neho neúčinná. Ak sa hypotéza pre konkrétneho adresáta a stane skutočným faktom – v našom príklade sa dlžník dozvie o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, – tak sa predikcia aktivizuje a ako účinná na základe *konkretizačného pravidla modus ponens* zo všeobecného ustanovenia logicky vyplýva dispozícia v úlohe konzekventu implikácie – schéma úsudku (SchU1):

⁷ Hoci schéma logickej štruktúry ustanovenia normy je na úrovni výrokovej logiky, predsa sme považovali za vhodné naznačiť aspoň formou indexov, či ide o všeobecných alebo konkrétnych adresátov. Pre fakt je zrejme charakteristické, že ide o konkrétnych (singulárnych) adresátov.

⁸ V uvedených schémach nezobrazujeme predikátovo-logickú štruktúru, ale výrokovo-logickú štruktúru. Keďže chceme rozlíšiť všeobecné ustanovenia bez špecifikácie adresáta od ustanovení, ktoré platia konkrétneho adresáta, tak to vyznačujeme pomocou indexov – všeobecný adresát: x, y ; konkrétny adresát: a, b .

SchU1

$H_x \rightarrow D_{x,y}$

H_a

$D_{a,b}$

kde index *a* je individuová konštanta (meno adresáta, pre ktorého sa podmienka stala skutočnosťou), index *b* je individuová konštanta (meno pasívneho recipienta normy).

Pre náš príklad:

Ak sa dlžník dozvie o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, [tak] je povinný bez zbytočného odkladu oznámiť to veriteľovi.

Dlžník a sa dozvedel o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným.

Dlžník a je povinný bez zbytočného odkladu oznámiť to veriteľovi b.

V tomto okamihu sa stáva objektívnou skutočnosťou normatívny fakt: **adresát a má vykonať činnosť X**, prípadne kondicionálny normatívny fakt: **keďže hypotéza je pre adresáta a pravdivá, tak a má vykonať činnosť X**.

V našom príklade:

(N1) *Dlžník a je povinný bez zbytočného odkladu oznámiť to a to veriteľovi.*, resp. kondicionálny normatívny fakt, kde podmienkou je druhá faktúálna (konkretizačná) premisa a konzekventom je vlastná regulácia:

(KN1) *Keďže dlžník a sa dozvedel o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, tak je povinný bez zbytočného odkladu oznámiť to veriteľovi b.*

Tento normatívny fakt je objektívny a môže na adresáta *a* pôsobiť stimulačne, môže ho podnecovať k určitému konaniu. Špecifickou charakteristikou normatívnych sociálnych faktov je to, že voči jednotlivcom pôsobia *nátlakovo*. Ide o objektívne fakty, ktoré nie sú závislé od jednotlivcov, hoci sú závislé od spoločnosti: jednotlivec nemôže zmeniť sociálne fakty osobným rozhodnutím.

D. Trvanie normatívneho konatívneho faktu

Súvetie (KN1) je faktúálny kondicionál – podmienka je empirickým stavovým faktorom⁹ a konzekvent vyjadruje relatívne krátke trvanie želanej aktuálnej povinnosti - deja. Stimulácia konania je jeho špecifikum, preto hovoríme o *norma-*

⁹ Jazykovedci členia deje na činnosti a stavy (Ružička et al. 1966, 360). Môžeme povedať, že stavom zodpovedajú *stavové fakty* a činnostiam *činnostné fakty*.

tívnom konatívnom fakte. Je tu istý paradox medzi platnosťou povinnosti a vyjadreným obsahom: povinnosť je vyjadrená opisom cieľa činnosti, pričom práve v okamihu dosiahnutia tohto cieľa prestáva byť povinnosť platná. Čiže nevyjadruje vlastnú činnosť – oznamovanie –, ale cieľ tejto činnosti – oznámenie. Jednoducho má ísť o cieľavedomú činnosť, nie jej neefektívnu imitáciu. To vedie k neodôvodnenému záveru, že veta, ktorá vyjadruje aktuálnu povinnosť, nemá pravdivostnú hodnotu do okamihu jej splnenia a pravdivostnú hodnotu má len veta, ktorá konštatuje výsledok konania. Ale výsledok konania, dosiahnutý cieľ už nemôže pôsobiť stimulujúco na konanie, ktoré sa už uskutočnilo. Musí to byť niečo, čo podnecuje konanie, ktoré k cieľu len smeruje. V tomto zmysle je v danej lehote pravdou, že adresát normy má tak a tak konať. Preto môže byť takto vyjadrená povinnosť záverom logického úsudku. Je chybou zámery predmetu nahrádzať vyjadrenie povinnosti konštatovaním jej splnenia – stavovým faktom. Vyjadrená povinnosť je faktom *sui generis* a odlišuje sa od iných predikcií tým, že sa neopiera o žiadny typ kauzality a nie je číro poznatkovou predpoveďou. Treba podotknúť, že trvanie povinnosti môže byť rôzne – krátke, dlhšie alebo kontinuálne a časovo bližšie neobmedzené.

E. Rozhodnutie splniť dispozíciu

Niektoré môže konať spontánne *v súlade s normou* bez toho, aby si to uvedomoval – denno denne konáme v súlade s mnohými normami, pričom si väčšinu z nich ani neuvedomujeme alebo ich ani nepoznáme.

Konať podľa normy je iný prípad. Aby adresát konal *podľa uvedenej normy*, musí si normatívny fakt znútorňiť, interiorizovať. To samo osebe však nestačí na to, aby konal. Racionálne rešpektovanie faktu (KN1) – uvedomenie si tejto povinnosti – nevedie automaticky ku konaniu, nie je dostatočnou, ale len nutnou podmienkou konania *podľa normy*. Tu musí ešte nastúpiť vôľový akt, humovská vášeň či motivačný spúšťač konať alebo nekonať.¹⁰

To, že po splnení hypotézy sa adresát v požadovanom čase rozhodne vykonať želanú právnu reguláciu, vedie k fáze plnenia dispozície.

F. Plnenie dispozície – vlastnej právnej regulácie

Plnenie dispozície môže byť vo všeobecnosti realizované konaním určitej činnosti, nekonaním (zdržaním sa konania) zakázanej činnosti, dovoľením konania či podmieneným konaním (zmocnením). My si to pre lepšiu názornosť sprí-

¹⁰ Bližšie o tom pozri Brennan a kol. (2013, 198 a n.).

tomníme pre prípad konania určitej činnosti. Konanie určitej činnosti je fakt odlišného typu od stavových (atributívnych) faktov, pretože na rozdiel od nich, ktoré nekonzumujú žiadny čas, vyžadujú nenulový čas. Takéto činnostné či procesuálne fakty sú vyjadrované *činnostnými slovesami* – Pavel Tichý ich nazýva *epizodickými*.¹¹ Tieto fakty nemajú subjekt-predikátovú štruktúru, ale relačnú. Napríklad výrok:

(V3) *Ján vstáva*

je podľa lingvistu Johna Roberta „Haj“ Rossa elidovaná formulácia výroku

(V4) *Ján koná vstávanie,*

kde relačný výraz *koná* (*K*) ako spoločný pre všetky vyjadrenia činnostných faktov, je vypustený. Ross tento jav označil trefne za jav „zhltnutia konania“ (*Do Gobbling*) (Ross 1972). Ide o tzv. procesné fakty, ktoré v štandardných učebniciach logiky nebývajú uvádzané, pretože na adekvátne zachytenie vyžadujú minimálne predikátovú logiku druhého rádu, keďže je potrebné zachytiť reláciu (predikát) medzi individuami a prvorádovými predikátmi. Symbolicky neskrátene štruktúra činnostného faktu (V4):

(SchV4) $K(a,V)$,

kde *K* je vzťah konania, *a* je aktér (agent) vzťahu, *V* je činnosť vstávania.

Pre náš príklad:

Dlžník a bez zbytočného odkladu to a to oznamuje veriteľovi b

(SchUN2) $K(a,O, b)_{w,(t, t+k)}$.

Konanie sa má udiat v časovom intervale (*t, t+k*). Keďže ide o plynúci dej, je použitý nedokonavý slovesný vid.

G. Splnenie dispozície

To, že sa adresátovi PPN podarilo efektívne vykonať prikázanú činnosť, splniť dispozíciu, budeme označovať ako *ExeD*, kde *Exe* zastupuje operáciu vykonania (*execution*) nejakej dispozície. V našom príklade sa stane pravdou:

Dlžník a bez zbytočného odkladu to a to oznámil veriteľovi b,

formálne:

$ExeD_{a,b}$

Konkrétne pre náš prípad:

(SchUN2*) $K(a,O, b)_{w1,t1}$.

¹¹ Tichý navrhol rozlíšiť fakty na *atributívne*, čo zodpovedá lingvistickému pomenovaniu stav, teda *stavové fakty*, a *činnostné fakty*. Im zodpovedajúce slovesá navrhol pomenovať na *atributívne*, resp. *epizodické* (Tichý 1980, 264).

Svetamihy sú konštanty, pričom časová konštantá má byť z intervalu $(t, t+k)$. Keďže ide o dokonaný dej, je použitý dokonavý slovesný vid. Tým sa predikcia podľa prvého pravidla splnila – dosiahol sa jej cieľ a normatívny fakt KN1 prestal platiť.

H. Nevykonanie dispozície

Ak po splnení hypotézy adresát v požadovanom čase nevykoná želanú právnu reguláciu – na rozdiel od umelej inteligencie nie je deterministickým aktérom a môže postupovať iracionálne –, tak sa faktom stáva sekundárna hypotéza a aktivuje podmienku pre druhé pravidlo:

P2 *Ak hypotéza a nevykonaná dispozícia, tak sankcia.*

$$(SchP2) \quad (H_a \wedge \neg (ExeD_{a,b})) \rightarrow S_a,$$

kde $\neg (ExeD)$ znamená, že dispozícia D nebola adresátom a vykonaná v určenej lehote a tento fakt sa stal tzv. sekundárnou hypotézou, a v konjunkcii s primárnou hypotézou tvorí komplexnú (kumulatívnu) hypotézu pre sekundárnu dispozíciu – sankciu. V tejto zostave sa vetný operátor *inak* nevzťahuje k samému pôvodnému antecedentu H , ale k dispozícii a „vyhodnocuje“ jej splnenie ako príkazu.

So situáciou, že by príkaz v programe nebol splnený, sa v programovaní nepočíta, podobne ani v tzv. *logike konania (action logic)*, kde sa modeluje AI agent. Ide vlastne o deterministický model. Ako sme už spomínali, v informatike známa funkcia *if-then-else* má ustálený význam – *If A, then B, else C* (P2Inf): Ak vstup spĺňa podmienku A , tak má byť vykonané B , ak vstup nespĺňa podmienku A , tak má byť vykonané C . B a C sú inštrukcie, príkazy.

$$(P2Inf) \quad A \rightarrow B; \neg A \rightarrow C$$

Naopak, v prípade ľudského konania sa s nevykonaním požadovaného konania systémovo počíta. Vetviacim bodom funkcie *if-then-else* v programovaní je vstupná podmienka, v prípade (PPNo) je to vykonanie či nevykonanie príkazu.

Z pravidla (P2) a komplexného faktu konjunkcie primárnej a sekundárnej hypotézy môžeme odvodiť podľa pravidla modus ponens ako záver sekundárnu dispozíciu:

$$(H_a \wedge \neg (ExeD_{a,b})) \rightarrow S_a$$

$$H_a \wedge \neg (ExeD_{a,b}).$$

$$S_a$$

V našom príklade sa dlžník *a* dozvie o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným a neoznámil to bez zbytočného odkladu veriteľovi. Konkrétny úsudok podľa pravidla modus ponens znie:

Ak sa dlžník a dozvedel o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným, a bez zbytočného odkladu to neoznámil veriteľovi b, tak je zodpovedný za škodu, ktorá vznikne veriteľovi b tým, že nebol včas o nemožnosti upovedomený.

Dlžník a sa dozvedel o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným a bez zbytočného odkladu to neoznámil veriteľovi b.

Dlžník a je zodpovedný za škodu, ktorá vznikne veriteľovi b tým, že nebol včas o nemožnosti upovedomený.

Konkrétne v našom príklade je logicky odvodený nový normatívny konatívny fakt:

(N2) *Dlžník a je zodpovedný za škodu, ktorá vznikne veriteľovi b tým, že nebol včas o nemožnosti upovedomený.*

Respektíve, nový kondicionálny normatívny fakt, kde podmienkou je faktuálna premisa a konzekventom je vlastná konkrétna regulácia:

(KN2) *Keďže dlžník a sa dozvedel o skutočnosti, ktorá robí plnenie nemožným a bez zbytočného odkladu to neoznámil veriteľovi b, tak je zodpovedný za škodu, ktorá vznikne veriteľovi b tým, že nebol včas o nemožnosti upovedomený.*

Platnosť tohto normatívneho konatívneho faktu je časovo obmedzená a na túto situáciu nadväzujú v našom právnom systéme iné ustanovenia o zodpovednosti za škodu a o spôsobe a rozsahu náhrady škody.

Normatívne konatívne fakty (KN1) a (KN2) nie sú logicky zlučiteľné – nemôžu platiť v jednom a tom istom stave vecí – druhý konjunkt (KN2) vyjadruje definitívne nesplnenie predikcie faktu (KN1), čo znamená, že už neplatí.

VI. Rozšírenie intenzionálnej bázy TIL-ky

Sme presvedčení, že príklady normatívnych konatívnych faktov (KN1) a (KN2) nie sú o nič čudnejšie ako iné druhy predikcií, až na to, že produktor týchto normatívnych faktov ako predikcií je nevyslovený, ale všeobecne známy – zákonodarca, respektíve štát ako autorita.

Aj ostatné predikcie platia predtým, ako sa cieľ predikcií stane skutočnosťou, respektíve nenaplnia sa. Predikcia v čase svojej platnosti (v intervale $(t, t+k)$) ako taká je pravdivá: produktor *a* v okamihu *t* predikoval, že v čase *t+k* nastane skutočnosť *X*. To je v istom zmysle triviálna pravdivosť, ktorá sa netýka tej netriviálnej kvality predikcie. Netriviálna pravdivosť predikcie sa týka jej

správnosti. Tu vyhodnocujeme až vtedy, keď vieme zistiť, či v danom časovom intervale nastala cieľová skutočnosť vyjadrená v predikcii. Vtedy však už predikcia v prvom zmysle slova prestala existovať. Podobne ako napríklad stávky na víťaza v pretekoch – do okamihu skončenia pretekov sú všetky správne podané stávky akceptované ako skutočné, triviálne pravdivé – sú platnými stávkami. Na otázku, či to a to je stávkou, vieme jednoznačne odpovedať áno alebo nie. Len niektoré z triedy stávok budú aj netriviálne pravdivé (ak vôbec) v tom zmysle, že sa naplní ich predpoveď.

Aby sme v nejakom systéme logiky mohli explikovať určitú problematiku, musíme už mať v takomto systéme vhodné ontologické prostriedky. S takýmto cieľom už budujeme bázu daného systému. Koncipovanie tzv. intenzionálnej bázy nejakého systému logiky závisí od toho, na akú oblasť tento systém chceme použiť ako základnú výstuž explanácie. Svojho času upozornil Igor Hanzel na to, že Transparentná intenzionálna logika (TIL) nemá vhodné prostriedky na vysvetlenie fyzikálnych javov, pretože nemá funkcie, ktorých hodnotami by boli fyzikálne veličiny, ktoré vyžadujú zavedenie fyzikálnych jednotiek (Hanzel 2019, 131 a n.). Samozrejme, intenzionálna báza TIL-ky môže byť obohatená o entity, ktoré umožnia konštruovať funkcie s hodnotami veličín. V tomto zmysle nejde o neukončenosť tohto projektu, ale skôr o jeho otvorenosť voči špecifikám nových oblastí aplikácie v závislosti od zamerania aplikability.

Na vysvetlenie sociálnych inštitucionálnych faktov by stačilo do intenzionálnej bázy vybrať vhodné individuové či kolektívne sociálne statusy, roly ako konštituenty takýchto základných faktov ako propozícií, respektíve konštrukcií propozícií.

V prípade normatívnych konatívnych faktov (propozičných konštrukcií) to bude zrejme o čosi komplikovanejšie. Sám Tichý (1980) navrhol definície pojmov, ktoré by boli vhodné na zachytenie činnostných faktov. Išlo predovšetkým o pojmy *udalosti* a *epizódy*. Nadväzne na to vymedzil *konanie* ako binárny *vzťah individua k triede epizód*. V novej ontológii potrebujeme ešte definovať vzťahy stimulácie konania – vzťah *povinnosti, zákazu, dovolenia, zmocnenia*. Stimulácie konania by neboli explikované ako modálne operátory v deontických logikách, t. j. ako operátory na výrokoch (propozíciách), ale ako konštituenty *bazálnych normatívnych konatívnych faktov* ako propozičných konštrukcií. Tichý ešte dávno pred diskusiou o explikačne základných faktoch upozornil na potrebu rozlíšenia tzv. *primárnych vlastností* a tzv. *parazitických* (v danej teórii z nich logicky odvoditeľných) *vlastností*, aby sme odlišili pravé zmeny od nepravých a nemuseli konštatovať, že vec sa nemôže zmeniť bez toho, aby sa nezmenili tiež iné veci (1980, 271 a n.). Primárne vlastnosti by boli konštituentami logicky

bazálnych faktov pre každú oblasť explikačne neredukovateľných – explikačne základných faktov.

O konceptualizácii ontológie udalostí a procesov najmä v oblasti umelej inteligencie, aj z pohľadu TIL-ky, diskutuje napríklad článok Martiny Číhalovej (2022) a Marie Duží (2023). Intenzionálnu bázu – súbor intuitívnych základných rysov či kritérií, ktoré prisudzujeme individuám – rozšírime nielen o pojmy sociálnych rolí, ale aj o pojmy právnych regulácií a postojov k nim. Rôzne distribúcie *účinných právnych regulácií* na individuách by boli rôznymi *normatívnymi konatívnymi faktami*. Ako príklad slúžia fakty (KN1) a (KN2).

Základná definícia logicky možného sveta by potom bola doplnená nasledovne: možný svet je každá *maximálna logicky konzistentná množina bazálnych prírodných (fyzických), bazálnych sociálnych (inštitucionálnych) a bazálnych sociálnych normatívných konatívných faktov*. Nie je vylúčené, že aplikačné potreby si vynútia ešte nové typy explikačne základných faktov. Časovú postupnosť takýchto stavov vecí (maximálnych logicky konzistentných množín faktov) by sme nazývali *svetovou históriou* – bol by to temporálne chápaný logicky možný svet. Aplikácii logiky na oblasť takto explikovanej normativity v zásade nič nebráni.

Literatúra

- ALTER, T. (2018): In: Vintiadis, E. – Mekios, C. (eds.) (2018): *Brute Facts*. Oxford: Oxford University Press.
- ANWANDER, N. (2004): Normative Facts: Metaphysical not Conceptual. In: Schabber, P. (ed.): *Normativity and Naturalism*. Practical Philosophy 5. Frankfurt. Ontos Verlag.
- BARNES, E. (1994): Explaining Brute Facts. *PSA: Proceedings of the Philosophy of Science Association* 1, 61 – 8.
- BICCHIERI, C. (2006): *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BICCHIERI, C. – MULDOON, R. – SONTUOSO, A. (2018): "Social Norms." In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2018 Edition). [Online.] Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/social-norms/>
- BIELIK, L. (2008): Niekoľko nedostatkov Searlovej explikácie inštitucionálnych faktov. In: Zouhar, M. (ed.): *Jednotliviny, všeobecniny, významy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- BRENNAN, G. – ERIKSON, L. – GOODIN, R. – SOUTHWOOD, N. (2013): *Explaining Norms*. Oxford: Oxford University Press.
- COPP, D. – MORTON, J. (1922): Normativity in Metaethics. In: Zalta, E. N. – Nodelman, U. (eds.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2022 Edition). [Online.] Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/normativity-metaethics/>
- ČÍHALOVÁ, M. (2022): Specification of the Fundamental Concepts in the Ontology of Processes; Event, Process, Activity. *Organon F*, 29 (4), 434 – 452.
DOI: <https://doi.org/10.31577/orgf.2022.29403>
- DURKHEIM, É. (1925): *Pravidla sociologické methody*. Praha: Orbis.

- DURKHEIM, É. (1982): *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.
- DUŽÍ, M. – MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika*. Bratislava: aleph.
- DUŽÍ, M. (2021): Questions and Answers on Dynamic Activities of Agents. In: Horák, A. – Rychlý, P. – Rambousek, A. (eds.): *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Tribun EU, 71 – 82.
- DUŽÍ, M. (2023): Specification of Agents' Activities in Past, Present and Future. *Organon F*, 30 (1), 66 – 101. DOI: <https://doi.org/10.31577/orgf.2023.30105>
- EPSTEIN, B (2021): "Social Ontology." In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition). [Online.] Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/social-ontology/>
- FAROLDI, F. (2019): Deontic Modals and Hyperintensionality. *Logic Journal of the IGPL*, 27 (4), 387 – 410. DOI: <https://doi.org/10.1093/jigpal/jzz011>
- GAHÉR, F. (2012): Revízia definícií pojmov dostatočná a nutná podmienka. *Organon F*, 19 (1), 16 – 37.
- GAHÉR, F. (2014): Aká logika by sa mohla používať v práve? *Organon F*, 20 (Supplementary Issue), 20 – 41.
- GAHÉR, F. (2017): Logika, normativita a konatívne fakty. *Organon F*, 24 (Supplementary Issue), 27 – 49.
- GAHÉR, F. (2017b): Deduktívne a abduktívne retrodikcie a predikcie. *Filozofia*, 72 (8), 616 – 631.
- GAHÉR, F. (2017c): Abduktívne a deduktívne usudzovanie v pozitívnom práve. In: 22. *Slovenské dni práva*. Bratislava: Slovenská advokátska komora, 29 – 44.
- GAHÉR, F. (2022): Logika kondicionálov. *Filosofický časopis*, 70 (2), 381 – 401. DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.2r.381>
- GAHÉR, F. (2022b): Counterfactuals and Backtracking Counterfactuals. *Axiomathes*, 32 (Suppl. 2), 553 – 573. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10516-022-09618-2>
- GAHÉR, F. (2022c): Two meanings of if-then-else and normative conative facts. In: Materna, P. – Jespersen, B. (eds.): *Logically Speaking: A Festschrift for Marie Duží*. Tributes, vol. 49. Rickmansworth, UK: College Publications, 23 – 48.
- GREENBERG, M. (2004): How Facts Make Law. *Legal Theory*, 10, 157 – 198. Available at: <http://ssrn.com/abstract=797125>
- GREENBERG, M. (2008): Hartian Positivism and Normative Facts: How Facts Make Law II. In: Hershovitz, S. (ed): *Exploring Law's Empire: The Jurisprudence of Ronald*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199546145.003.0012>
- GUALA, F. (2021): Money as an Institution and Money as an Object. *Journal of Social Ontology*, 6 (2), 265 – 279. DOI: <https://doi.org/10.1515/jso-2020-0028>
- HAGE, J. (2016): Facts and Meaning. In: Stelmach, J. – Brozek, B. – Kurek, L. (eds.): *The Emergence of Normative Orders*, Krakow: Copernicus Center, 13 – 42. Available at: www.jaaphage.nl/pdf/FactsAndMeaning.pdf (Visited: 21.10.2023.)
- HAGE, J. (2018): Of Norms. In: Bongiovanni, G. et al. (eds.): *Handbook of Legal Reasoning and Argumentation*. Dordrecht: Springer Nature, 103 – 138. Available at: www.jaaphage.nl/pdf/Norms.pdf (Visited: 21.10.2023.)

- HANZEL, I. (2019): Neukončený projekt Transparentnej intenzionálnej logiky. *Filozofia*, 74 (2), 126 – 138. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.2.4>
- HUME, D. (1978): *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press.
- KOONS, J. (2000): Do Normative Facts Need to Explain? *Pacific Philosophical Quarterly*, 81 (3), 246 – 272. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0114.00105>. Available at: http://faculty.georgetown.edu/koonsj/papers/Normative_Facts.pdf (Visited 21.10.2023.)
- KOONS, J. (2006): An Argument Against Reduction in Morality and Epistemology. *Philosophical Investigations*, 29 (3), 250 – 274. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9205.2006.00292.x>
- LEVIN, J. (2018): Bruteness and Supervenience: Mind vs. Morality. In: Vintiadis, E. – Mekios, C. (eds.) (2018): *Brute Facts*. Oxford: Oxford University Press, 45 – 62. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198758600.003.0004>
- MÄKI, U. (2020): Reflections on the Ontology of Money. *Journal of Social Ontology*, 6 (2), 245 – 263. DOI: <https://doi.org/10.1515/jso-2020-0063>
- MULLIGAN, K. – CORREIA, F. (2021): Facts. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition). [Online.] Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/facts/>
- NETA, R. (2004): On the Normative Significance of Brute Facts. *Legal Theory*, 10 (3), 199 – 214. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1352325204040224>
- NOGUERA, J. A. (2013): Social Science and 'Normative Facts.' What's the big deal? *Revista Internacional de Sociología*, 71 (1), 200 – 212. DOI: <https://doi.org/10.3989/ris.2013.i1.505>
- RESCHER, N. (1966): *The Logic of Commands*. London: Routledge & Kegan Paul.
- ROSS, A. (1944): Imperatives and Logic. *Philosophy of Science*, 11 (1), 30 – 46. DOI: <https://doi.org/10.1086/286823>
- ROSS, J. R. (1972): Act. In: Davidson, D. – Harman, G. (eds.): *Semantics of Natural Languages*. Dordrecht: Springer, 70 – 126. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-010-2557-7_4
- RUŽIČKA, J. et al. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SEARLE, J. R. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- SEARLE, J. R. (2007): *Myseľ, jazyk, spoločnosť*. Bratislava: Kalligram.
- SEARLE, J. R. (2010): *Making the Social World*. Oxford: Oxford University Press.
- SEARLE, J. R. (2017): Money: Ontology and Deception. *Cambridge Journal of Economics*, 41 (5), 1453 – 1470. DOI: <https://doi.org/10.1093/cje/bex034>
- SCHABER, P. (ed.) (2004): *Normativity and Naturalism*. Practical Philosophy 5. Frankfurt: Ontos Verlag.
- SCHABER, P. (2004b): Good and Right as Non-Natural Properties. In: Schaber, P. (ed.): *Normativity and Naturalism*. Practical Philosophy 5. Frankfurt: Ontos Verlag, 105 – 120.
- SVOBODA, V. (2013): *Logika pro Pány, Otroky a Kibice. Filosofický průvodce světem. deontické logiky*. Praha: Filosofia.
- TICHÝ, P. (1980): The Semantics of Episodic Verbs. *Theoretical Linguistics*, 7 (1-3), 263 – 296. DOI: <https://doi.org/10.1515/thli.1980.7.1-3.263>
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

- VINTIADIS, E. – MEKIOS, C. (eds.) (2018): *Brute Facts*. Oxford: Oxford University Press.
- WRIGHT, G. H. (1951): Deontic Logic. *Mind*, 60 (237), 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1093/mind/LX.237.1>
- WRIGHT, G. H. (1963): *Norm and Action*. London: Routledge & Kegan Paul.

Článok vyšiel s podporou projektu APVV-21-0405 *Sémantika kondicionálov* a projektu VEGA 1/0557/23 *Idealizácia a abstrakcia v normatívnych a empirických vedách*.

František Gahér
Katedra logiky a metodológie vied
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: frantisek.gaher@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-1429>